

Yleisten kirjastojen käyttö suomalaisen yhteiskunnan muutoksessa

Vakkari, Pertti, Yleisten kirjastojen käyttö suomalaisen yhteiskunnan muutoksessa [The use of public libraries in the coming changes in Finnish society]. Kirjastotiede ja informatiikka 2 (2): 43—51, 1983.

The article discusses the influences of predictable social changes in Finland on the cultural activities, book reading and information needs as factors generating library use. Main structural trends are divided in changes in age, educational and occupational structures and adoption of new information technology. The aging of population means that the older people are the coming base for demand in public libraries. The strong rise in average educational level by the educational reforms is going to increase the cultural activities and the use of libraries among Finns. Changes in occupational structure, especially the growing number of functionaries are affecting to the same direction. The rising average level of education and changes in occupational structure mean that the status of book is staying firm. The contents of new information technology are substitutes for the entertainment reading. The users are increasingly going to demand for materials and for services gratifying their practical and orientation needs.

Address: Institute of Library and Information Science, University of Tampere, PB 607, SF-33101 Tampere 10.

Tulevien yhteiskunnallisten kehityslinjojen ennakkointi on vaikeaa. Vielä ongelmallisempaa on arvioida mahdollisten muutosprosessien seikkaperäisiä vaikutuksia kirjastoihin ja niiden käyttöön. Se voi tapahtua vain hyvin yleisellä tasolla. Seuraavassa pyritään hahmottamaan joitakin suomalaisessa yhteiskunnassa nähtyjä kehityspiirteitä ja suhteuttamaan ne siihen, mitä nykyisin tiedetään kansalaisten kulttuuriharrastuksista. Tämän avulla arvioidaan näissä harrastuksissa kirjastonkäyttöä virittävinä tekijöinä sekä siten yleisten kirjastojenkin käytössä mahdollisesti tapahtuvia muutoksia. Esityksessä pyritään myös jossain määrin ottamaan huomioon työelämässä tapahtuvia muutoksia sekä niiden heijastuksia tiedontarpeisiin ja tiedonhankintaan kirjaston välityksellä.

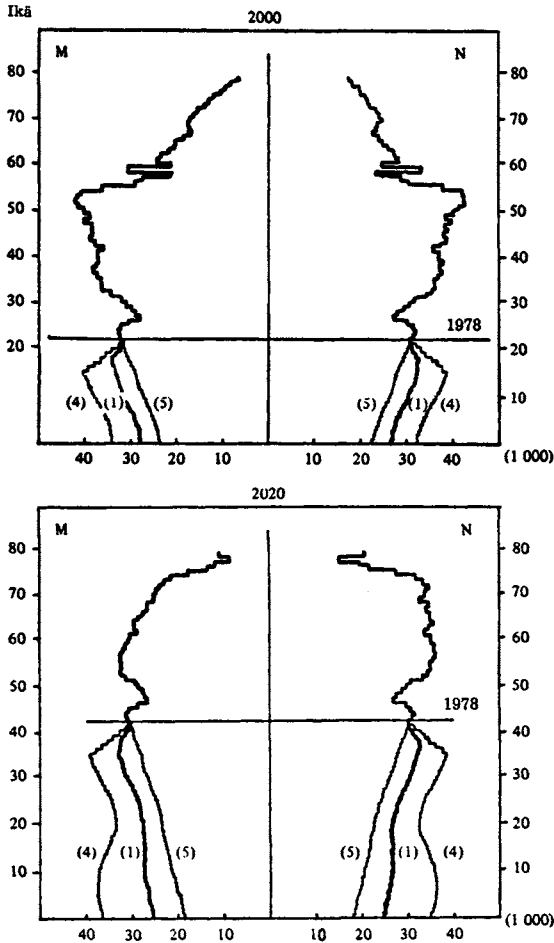
Kansalaisten kulttuuriharrastuksiin, kirjallisuuden- sekä tiedontarpeisiin ja tätä kautta kirjastonkäyttöön yhteydessä olevat muutokset voidaan jakaa yhteiskunnan rakenteellisiin kehityspiirteisiin sekä uuden viestintätekniikan kehittymiseen ja käyttöönottoon. Kirjaston kannalta muutosten seuraukset riippuvat osaksi sen toimintapolitiikasta, siitä millaisia palvelumuotoja kehitetään ja mil-

lisiin ryhmiin toimintaa suunnataan. Muutoksiin varautuminen ja niihin suhtautuminen on osa kirjaston toimintapolitiikkaa ja vaikuttaa siihen, millainen rooli yleiselle kirjastolle muodostuu muiden viestintäinstituutioiden joukossa. Rakenteellisista tekijöistä käsitellään seuraavassa ikä-, koulutus- ja ammattirakenteen muutoksia.

Väestön ikärakenteen kehitys

Ennusteissa (Tilastollisia tiedonantoja 64), maamme väestön ikärakenteen on yleensä arveltu vanhenevan, mikä näkyy vanhempien ikäluokkien absoluuttisen ja suhteellisen määrän kasvuna. Väestön ikärakenteen suurimmat muutokset liittyvät suurten ikäluokkien vanhenemiseen (kuviot 1). Mikäli syntyneisyys pysyy ennallaan, ennustetaan yli 45-vuotiaan väestön osuuden olevan v. 2000 n. 43 %, kun sen osuus vuonna 1980 oli n. 35 %.¹ Eläkeikään suuret ikäluokat tulevat vuoden 2010 jälkeen.

¹ Luvut on laskettu Tilastollisia tiedonantoja no 64 taulukoiden A 18 ja A 21 tietoja yhdistelemällä.

Kuvio 1. Väestön ikäpyramidit vuosina 2000 ja 2020.

Ikä

- (1) = Laskelma 1: Syntyvyysoletus keskimääräisen syntyvyyden mukainen
 (4) = Laskelma 4: Syntyvyysoletus nousevan syntyvyyden mukainen
 (5) = Laskelma 5: Syntyvyysoletus laskevan syntyvyyden mukainen

M = miehet, N = naiset

Lähde: Tilastollisia tiedonantoja 64, 30—31

Alle työikäisen väestön, 0—14 vuotiaiden, määrä on riippuvainen lähes yksinomaan syntyneisyydestä. Jos syntyneisyyden taso pysyy suurinpiirtein ennustejankohdan (1978) tasolla, niin alle 15-vuotiaiden määrä ja suhteellinen osuus laskee tulevaisuudessa. Tämän ryhmän suhteellinen osuus koko väestöstä pysytteli 1970-luvulla, vielä yli 20 %:n. Ryhmän osuuden ennustetaan olevan v. 2010 vajaat 17 % koko väestöstä. (Tilastollisia tie-

donantoja 64, 33) Muutos ei siis vielä olisi järin suuri.

Väestön ikärakenteen ennustetaan siis muutaman vuosikymmenen kuluessa muuttuvan siten, että vanhempien ikäluokkien absoluuttinen ja suhteellinen määrä kasvaa nuorempien ikäluokkien määrän supistuessa. Tämä merkitsee kirjaston kysyntäpotentiaalin siirtymistä vanhempiin ikäluokkiin. Yleensä lapset ja nuoret ovat varttuneempia ahkerampia kirjanlukijoita ja kirjastonkäyttäjiä, joten heidän määränsä väheneminen koko väestöstä saattaa merkitä lainauksen ja ehkä muunkin kirjastonkäytön kasvun tasaantumista tai jopa vähenemistä.

Vuodesta 1978 alkanut lainauksen kasvun tasaantuminen saattaa osittain olla heijastusta pienestä syntyneitten määrästä 1970-luvun taitteessa ja etenkin 1970-luvun alussa. 1960-luvun loppupuolelta alkavat pienet ikäluokat (vrt. Valkonen 1980, 17—18) tulivat kirjallisuuden »ahmimisikään» 1970-luvun loppupuolella ja 1980-luvun alussa. Kirjaston ahkerimman lainaajakunnan väheneminen merkitsee sitä, ettei se enää tarjoa pohjaa samanlaiselle lainauksen kasvulle kuin aikaisemmat suuremmat ikäluokat. Kun aikuisväestön tiedetään lukeneen kirjoja yhä yleisemmin ja tiheämmin ainakin vuoteen 1977 asti (K. Eskola 1979, 133—136), ei lainauslukujen vähenemistä voida suoralta kädeltä työntää aikuisväestön kontolle. Tällöin kehityssuunnan oletetaan jatkuneen, joskaan ei ole käytettävissä tietoja sen todentamiseksi. Varttuneemman väen ei myöskään voi ajatella siirtyneen yhä enenevästi käyttämään muita kirjanhankintakanavia kirjaston sijasta koska kirjaston käytön on osoitettu (Lotti 1981, 2) yleistyneen aikuisväestössä 1970-luvulla hyvin voimakkaasti. Käyttäjäkunta on miltei kaksinkertaistunut vuoden 1970 30 %:sta vuoden 1980 58 %:iin. Myös kaikkein ahkerimpien kirjanlukijain osuus koko lukijakunnasta on jatkuvasti lisääntynyt (K. Eskola 1979, 133). He suosivat yleensä kirjastoa kirjahankeinoissaan (Vakkari 1982 b, 70—75) ja muodostavat sen aikuisväestön osan, joka lainaa suurimman osan kirjaston välittämästä kirjallisuudesta.

Kun siis aikuisväestön kirjastosta lainaaminen on yleistynyt sekä ilmeisesti aktiivisin lukijakunnan lisääntymisen myötä myös tihentynyt, lainauksen kasvun hidastuminen ei otaksuttavasti johdu aikuisväestön lukemis- ja kirjastonkäyttöaktiivisuuden muutoksesta. Pikemminkin heidän lukemisharrastuksensa sekä kirjastonkäyttönsä lisääntyminen

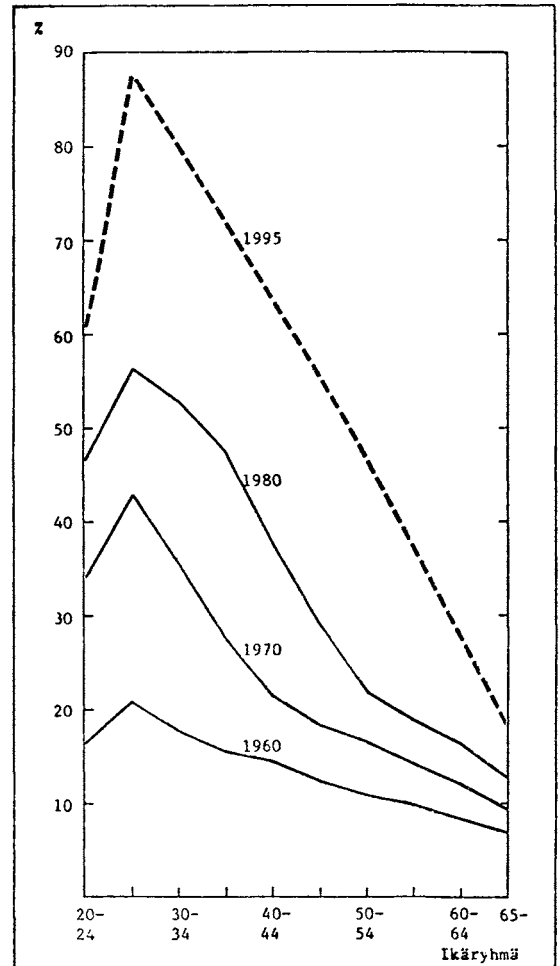
kasvattaa lainausta. Lainauksen tasaantumisen yhtenä syynä on siis lasten ja nuorten, kirjaston aktiivisimman lainaajakunnan, määrän vähentyminen.

Ikä- ja koulutusrakenteen vaikutuksista

Ikääntymisen on todettu vähentävän osallistumista erilaisiin kulttuuriharrastuksiin, kirjojen lukemista sekä kirjastonkäyttöäkin (esim. K. Eskola 1976, 66—76). Koska yhteisössä tapahtuu monia samanaikaisia muutoksia, edellä olevia tietoja ei voida suoraan yhdistää ikärakenteen muutokseen. Sen vaikutusta tulisi tarkastella eri ikäryhmien koulunkäyntimahdollisuuksien mukaan (vrt. K. Eskola 1979, 28—29).

Suomalaisen keskimääräinen koulutustaso on jatkuvassa nousussa. Varsinkin peruskoulun ja keskiasteen koulutus uudistusten toteuttaminen vaikuttaa tähän. Miltei kaikki vuoden 1970 jälkeen syntyneet suomalaiset suorittavat vähintään peruskoulun. Keskiasteen uudistus toteutetaan v. 1988 mennessä. Kaikille peruskoulun käyneille pyritään turvaamaan mahdollisuus valita joko lukio tai 2—5 vuotinen ammatillinen koulutus (vrt. kuvio 2) (Suomi 1995, 39—40). Koulutustason nousu ei voi olla heijastumatta myös kulttuuri- ja vapaa-ajan harrastuksiin. Kuten tiedetään, mitä paremmin koulutettu henkilö on, sitä enemmän hän harrastaa kulttuuria, lukee kirjoja ja käy kirjastossa (K. Eskola 1976, 67—83). Tämän säännönmukaisuuden pätevyys tulevaisuudessa edellyttää koulutuksen sisällöltä myös yleissivistävyyttä. Toisaalta koulutustason kohoamisen ja ammattirakenteen muutosten vuoksi ihmiset joutuvat tottumaan entistä runsaammin kirjojen käyttöön ja tiedonhankintaan.

Ikä- ja koulutusrakenteen muutoksilla on yhteisvaikutusta siihen missä määrin erilaisia kulttuuriharrastuksia suositaan. Ikääntyminen ei vähennä suoraviivaisesti kulttuuriharrastuksiin osallistumista, koska ajan myötä yhä suurempi osa vanhemmistakin ikäryhmistä on entistä paremmin koulutettuja. Pitkä koulutusaika on virittänyt heihin sellaisia kulttuurivalmiuksia, ettei ikääntyminen pysty heitä niistä erottamaan (vrt. A. Eskola 1976, 11—13). Näin ollen aikuisväestön koHoava koulutustaso oletettavasti lisäksi vanhemman ikäryhmän kirjallisuudenharrastusta ja kirjastonkäyttöä. Toisaalta henkilöt pysyisivät koulutuksen antamien parempien taloudellisten resurssien turvin voittamaan iän kulttuuriharrastuksille ja kirjastonkäy-

Kuvio 2. Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden osuus ikäryhmästä 5-vuotiskäryhmittäin vuosina 1960—1995. Lähde: Suomi 1995, 52.

tölle asettamia ulkoisia esteitä. Koska yhä suurempi osa vanhemmistakin ikäluokista on yhä pitemmälle koulutettuja, vaikuttaisi siltä, että myös kulttuuriharrastukset, kuten kirjojen lukeminen, yleistyisi ja tihenisi heidän joukossaan. Lukemisharrastus ja kirjastojen käyttö eri tarkoituksiin ei enää laskisi yhtä voimakkaasti ihmisten vanhetessa. Koulutustason nousu luo siis edellytyksiä yhä vilkkaammalle kirjastonkäytölle.

Iän, koulutuksen sekä kulttuuriharrastusten yhteydestä kannattaa mainita vielä muuan seikka, jolla saattaa olla merkitystä kirjaston yleisön rakenteelle tulevaisuudessa, mikäli ennuste vanhempien väestöryhmien määrän absoluuttisesta ja suhteellisesta lisääntymisestä pitää paikkansa. Ikääntyminen ei nimittäin tutkimusten mukaan näyt-

vaikuttavan suoraviivaisesti kaikilla koulutustasoilla laitostaiteen ja -kulttuurin harrastamista (K. Eskola, 1976, 77), kirjojen lukemista (A. Eskola 1979, Schmidtchen 1974) eikä kirjastonkäyttöä (K. Eskola 1976, 78, Rees & Paisley 1968) laskevasti. Nämä toiminnot vähenevät vanhenemisen myötä vähän koulutettujen ryhmässä, kun taas pitemmälle koulutettujen, vähintään keskikoulun käyneiden ryhmässä riippuvuus on käyräviivainen siten, että aktiivisuus laskee nuorimmista nuoriin keski-ikäisiin siirryttäessä ja kasvaa jälleen vanhemmissa ikäryhmissä (K. Eskola 1976, 78—80). Lukeminen ja kirjastonkäyttö liittyvät niin voimakkaasti koulutukseen, ettei fyysinen vanheneminen pysty erottamaan hyvin koulutettuja niistä. Harrastusten väheneminen on pikemminkin tilapäistä ja liittyy koulutettujen ryhmien elämäntapaan. 20—40 vuoden ikään liittyvät työ- ja perhevelvollisuudet osaltaan vähentävät tuossa vaiheessa mm. lukemista ja kirjastonkäyttöä. Kun vaihe jää taa, kulttuuriharrastusten pariin palataan jälleen (K. Eskola 1976, 80—82). Pitkä koulutus antaa siis niin hyvät avaimet kulttuurin maailmaan, ettei ikä esteitä tuottavana tekijänä pysty sulkemaan henkilöä näistä harrastuksista.

Tilastokeskuksen väestöennusteen mukaan vanhempien ikäluokkien absoluuttinen ja suhteellinen määrä kasvaa nuorempien ikäluokkien pienentyessä. Työikäinen väestö, 15—64 vuotiaat, vanhenee ennusteen (Tilastollisia tiedonantoja 64) mukaan ikärakenteeltaan ja vanheneminen voimistuu sodan jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien vanhenemisen myötä. Koko ennustekauden (1980—2020) ajan nuorten työikäisten (15—29 vuotiaat) määrä vähenee ja vanhempien työikäisten kasvaa. Samalla vanhenevien ikäryhmien keskimääräinen koulutustaso kasvaa. Näin ollen tulevaisuudessa myös vanhemmat ikäryhmät ovat suhteellisen korkeasti koulutettuja. Seuraavina vuosikymmeninä voimenee olettaa yhä useamman henkilön koulutuksensa antamien valmiuksien vuoksi palaavan jälleen kulttuuriharrastusten pariin, ryhtyvän lukemaan ja käyttämään kirjastoa selvittyään perheen perustamisen, lasten kasvatuksen sekä ammatin vaatimista tehtävistä. Vanhempien ikäryhmien määrän ja suhteellisen osuuden sekä niiden koulutustason kasvu edelliseen mekanismiin yhdistettynä merkitsee kunnalliselle kirjastolle sen käyttäjäkunnan rakenteen muutosta. Kirjasto joutuu palvelemaan käyttäjäkuntaa, jossa lasten ja nuorten osuus on yhä suhteellisen suuri, joskin ikärakenteen muutosten vuoksi kuitenkin

aikaisempaa jonkin verran pienempi. Muutokset ovat suurempia tätä vanhemmissa ikäryhmissä. Näyttää siltä, että nuorempaan työikäisen väestön väheneminen yhdistettynä heidän perheeseen ja työelämään liittyviin kulttuuripalvelusten käyttöä vähentäviin velvollisuuksiinsa vähentää tulevana vuosina erityisesti tähän ikäkauteen kuuluvien määrää ja suhteellista osuutta kirjaston käyttäjäkunnasta. Sen sijaan suureneva ja korkeammin koulutettu vanhempien, yli 40 vuotiaiden ikäryhmä muodostaa perhe- ja työvelvollisuuksiensa vähitellen helpottaessa ja antaessa aikaa erilaisille harrastuksille yhä suuremman ja aktiivisemmän osan kirjaston käyttäjäkunnasta. Näin ollen lähitulevaisuudessa kirjaston käyttäjäkunnan enemmistön muodostaisivat lapset ja nuoret sekä toisaalta keski-ikäiset ja vanhat henkilöt, nuorten keski-ikäisten ollessa vähemmistönä. Ikärakenteeltaan käyttäjäkunta muistuttaa tiimalasia, kun sitä on aikaisemmin voitu verrata pyramidiin, jossa nuoremmat ikäluokat ovat kantana.

Kunnallisella kirjastolaitoksella näyttää olevan syytä varautua tulevana vuosina lasten ja nuorten taholta tulevaan nykyistä hieman vähäisempään kysyntään. Sen vastapainoksi vanhempien ikäryhmien, erityisesti nuorempaan keski-ikäisiin sivuuttaneiden henkilöiden kirjastoon kohdistama palveluiden kysyntä kasvaa.

Pitkän koulutusajan oletettiin vaikuttavan lukemis- ja kirjastonkäyttövalmiuksia antavasti. Mitä voimakkaammin henkilö on juurtunut lapsuudenkodissaan sekä koulunkäyntinsä yhteydessä kirjojen lukemiseen sekä kirjaston käyttöön, sitä todennäköisemmin hän harrastaa kyseisiä toimintoja työelämäänsä siirryttyäänkin. Se, missä määrin aiemmin muodostuneet valmiudet tulevat myöhemmissä elämänvaiheissa otetuksi käyttöön, riippuu myös siitä, millaisiin ammatteihin ja ympäristöihin henkilöt joutuvat. Mikäli henkilö sijoittuu ammattiin, joka ei työn raskauden, yksitoikkoisuuden tai työympäristön asennoitumisen vuoksi suosi lukemista, tiedonhankintaa ja kirjastonkäyttöä, hän todennäköisesti harrastaa niitä vähemmän kuin suotuisemmassa työympäristössä toimiva henkilö, vaikka kumpikin olisivat saaneet samanlaiset valmiudet niihin. Ilmeisesti työllä ja muilla lukemiseen sekundaarista sosiaalisilla ympäristöillä on vaikutusta erityisesti sellaisten henkilöiden lukemisharrastukselle, jotka ovat motivoituneet keskimääräisesti kirjojen lukemiseen. Voimakkaasti motivoitunutta esteet eivät pysty erottamaan harras-

tuksestaan ja heikosti motivoitunut tai motivoitumaton ei ryhdy harrastamaan esteettömmässäkään tilanteessa. Schmidthen (1974, 725—728) on esittänyt etenkin heikosti kotija kouluympäristössään lukemiseen sosiaaliseen tarvitsevan vahvistusta lukemisharrastukselle sosiaalisesta ympäristöstään, koska heiltä puuttuu aikaisempi kiinteä suhde kirjoihin.

Ammattirakenteen muutoksista

Suomessa on tapahtunut toisen maailmansodan jälkeen voimakas elinkeino- ja ammattirakenteen muutos. Alkutuotannossa, maa- ja metsätaloudessa, työskentelevien osuus on supistunut voimakkaasti. Teollisuuden palveluksessa olevien osuus on kasvanut koko maailmansodan jälkeisen kauden ajan. Myös palveluelinkeinoissa työskentelevien osuus on viime vuosikymmeninä voimakkaasti kasvanut. Palvelusektori on laajentunut erityisen voimakkaasti 1960-luvun loppuvuosina ja 1970-luvulla (Alestalo 1980, 103—106).

Palkansaajien perinteisesti suurimman ryhmän, työntekijöiden, määrä kasvoi 1970-luvun alkuvuosiin saakka, mutta tämän jälkeen kasvu näyttää pysähtyneen. Johtajien ja toimihenkilöiden määrä on lisääntynyt voimakkaasti sekä julkisella että yksityisellä sektorilla (Alestalo 1980, 106—107). Toimihenkilöiden määrä ylitti 1970-luvun puolivälissä työntekijöiden määrän ja toimihenkilöiden määrä tulee myös verraten selvästi kasvamaan, kun taas työntekijöiden määrä jonkin verran laskemaan (Kom.miet. 1980: 55, liite 3, 31). Yhä suurempi osa palkansaajista on tulevaisuudessa toimihenkilöitä.

Tilastolliselta kannalta suomalaista yhteiskuntaa leimaa siis toimihenkilöityminen. Työn ja ammatin sisällön kannalta tilanne on ongelmallisempi. Teknologisen kehityksen otaksutaan samankaltaistavan työntekijäin ja alempien toimihenkilöiden ammatteja. Osan ammateista arvellaan köyhtyvän töiden yksitoikkoistuuessa niin, että lähinnä vain työympäristö erottaa tällöin toimihenkilöt työntekijöistä. Toisaalta teknologinen kehitys luo työntekijöiden parissa ammatteja, joiden vaativuustaso on verraten korkea. Tässä kohden tapahtuu työn luonteen »toimihenkilöistymistä» (Kom.miet. 1980, liite 3, 36, Ruohonen 1981, 15—16, 61).

Erottelu työntekijöihin ja toimihenkilöihin näyttää menettävän merkitystään työtehtävien samankaltaistumisen vuoksi ainakin

alempien toimihenkilöiden osalta. Eri asia on, millaisia tajunnallisia, asenteisiin ja toimintaan liittyviä muutoksia kehitys aiheuttaa. Vaikutukset eivät ole suoraviivaisia, vaan riippuvat siitä, millaisissa työyhteisöissä henkilöt työskentelevät. Tehtävien samankaltaistuminen ei automaattisesti johda ryhmien väliseen suurempaan yhdenmukaisuuteen. Esimerkiksi käyttäytymistä säätelevä normisto saattaa pysyä ennallaan työn luonteen muuttamisesta huolimatta.

Ammattirakenne ja kulttuuriharrastukset

Perinteisesti ylemmät toimihenkilöt eroavat harrastuksiltaan muista sosioekonomisista ryhmistä. Kirjallisuus, teatteri, konsertit, ooppera, taidenäyttelyt ja elokuvat ovat heille tärkeämpiä vapaa-ajanviettopaikoja kuin muille. He ovat myös kirjastojen aktiivinta käyttäjäkuntaa.

Alemmat toimihenkilöt muistuttavat kulttuuriharrastuksiltaan huomattavasti enemmän ylempiä toimihenkilöitä kuin työntekijöitä. Ero ylempien ja alempien toimihenkilöiden välillä on selvä, mutta pienempi kuin työntekijöiden ja alempien toimihenkilöiden välillä. Työväestö lukee vähemmän kirjoja ja käy huomattavasti harvemmin teatterissa, taidenäyttelyissä ja konserteissa kuin kummatkin toimihenkilöryhmät (Alestalo 1980, 144, 167).

Mistä nämä työntekijäin ja alempien toimihenkilöiden väliset erot johtuvat? Ilmeisesti jälkimmäiset ovat edellisiä jonkin verran korkeammin koulutettuja ja osittain siksi osallistuvat aktiivisemmin kulttuuriharrastuksiin. Koulutus sinänsä tuskin kokonaan selittää harrastusten eroja, koska alemmat toimihenkilöt muodostavat hyvin heterogeenisen ryhmän (vrt. Alestalo 1980, 159—160). Myös eroilla työn luonteessa, sen raskaudessa sekä työ- ja muun ympäristön sukautumissa erilaisiin kulttuuriharrastuksiin saattaa olla merkitystä niihin osallistumiselle.

Katarina Eskola (1976, 125—133) on osoittanut, että erityisesti vähän koulutusta saaneista ne, jotka kokevat työnsä ruumiillisesti raskaaksi, osallistuvat kulttuuritoimintoihin muita vähemmän. Koulutus kompensoi ainakin jossain määrin työn koetun raskauden vaikutusta kulttuuriharrastuksiin. Vähintään keskikoulun käyneet osallistuivat heitä vähemmän koulutettuja aktiivimmin kulttuuriharrastuksiin työn raskaudesta riippumatta. Koulutus näyttäisi siis antavan sellaisia valmiuksia erilaisiin kulttuurieroihin, kirjo-

jen lukemiseen ja kirjastonkäyttöön, että työn raskaudesta huolimatta jaksettaisiin harrastaa niitä.

Samalla koulutustasolla olevista henkilöistä kevyemmässä työssä toimivalla on siis yleensä runsaammin kulttuuriharrastuksia. Yleensä kai ajatellaan toimihenkilöiden työn olevan työntekijöiden työtä fyysisesti kevyempää. Koulutuserojen ohella alempien toimihenkilöiden työn vähäisempi fyysinen rasittavuus antaa heille työntekijöitä suotuisimmat lähtökohdat kulttuuriharrastuksiin.

Myös yhteisöt vaikuttavat jäsentensä asennoitumiseen ja käyttäytymiseen. Alempien toimihenkilöiden työ- ja muissa yhteisöissä saattaa valita mm. niiden koulutus- ja henkilö-*st*örakenteesta johtuen kulttuuriharrastuksia suosivampi ilmapiiri kuin työntekijäin yhteisöissä. Tämä kulttuuriharrastuksia suosiva normisto aiheuttaa osaltaan sen, että alemmat toimihenkilöt osallistuvat koulutustasosta riippumatta työntekijöitä runsaammin erilaisiin kulttuuritoimintoihin.

Alempien toimihenkilöiden työn osittaisen yksitoikkoistumisen ja rutinoitumisen vuoksi suomalaisen yhteiskunnan toimihenkilöityminen ei johda suoraviivaisesti kulttuuriharrastusten yleistymiseen. Toisaalta väestön kohoava koulutustaso toimii vastakkaiseen suuntaan. Havaitsihan Katarina Eskola (1976, 125—133) työn rasittavuuden haittaavan vähemmän korkeammin koulutettujen kulttuuriharrastuksia. Myös se, että yhä suurempi osa palkansaajista on toimihenkilöitä, merkitsee sitä, että yhä suurempi osa heistä joutuu kosketuksiin kulttuuria suosivan ympäristön kanssa. Koulutustason nousun ohella myös tämä seikka puhuisi kulttuuriharrastusten yleistymisen puolesta. Lisäksi on otettava huomioon edellä tehty oletus, jonka mukaan teknologinen kehitys luo työntekijöiden parissa ammatteja, joiden vaatimustaso on verraten korkea ja näin ollen tapahtuisi heidän työnsä luonteen »toimihenkilöistymistä». Tämä merkitsee, että koulutustason kohoamisen ohella ammattirakenteen muutokset oletettavasti lisäävät työntekijöissä kulttuuriharrastuksiin osallistuvien määrää. Kaiken edellisen valossa yhteiskunnan toimihenkilöityminen näyttäisi lisäävän kulttuuria ja kirjallisuutta harrastavien sekä kirjastoakin käyttävien osuutta väestöstä.

Informaatioyhteiskunnan tieto ja viihde

Siirtyminen informaatioyhteiskuntaan tarkoittaa lähinnä sitä, että olemassa olevat yhteiskunnalliset rakenteet ja suhteet ovat

edelleen voimassa, mutta niiden rinnalle ja niihin vaikuttaen on informaatio noussut keskeiseen asemaan. Olennaista nykyisille teollistuneille yhteiskunnille on se, että informaatiosta on tullut muutoksen perusta ja myös muutosta ohjaava voima samalla tapaa kuin työ ja pääoma olivat teollisessa vaiheessa. Informaation merkityksen yleisen kasvun ohelle siitä on muodostunut yksi keskeinen tuotantotekijä (Ruohonen 1981).

Informaatioyhteiskunnille leimallinen yhä kiihtyvä ja korostuva teknologinen kehitys vaikuttaa omalta osaltaan myös näiden yhteiskuntien sosiaaliseen rakenteeseen ja sosiaalisiin suhteisiin. Muutokset ovat luonteeltaan verraten hitaita ja usein pikemminkin välillisiä kuin välittömiä. Teknologinen kehitys vaikuttaa työn ja työympäristön muutosten välityksellä yhteiskunnan ammatti-, kerrostuma- ja luokkarakenteeseen. Teknologiseen kehitykseen yhdistyy lisäksi muita sosiaalisia muutoksia, jotka liittyvät kansalaisten elinoloihin ja toimintamahdollisuuksiin sekä vapaa-ajanviettopauihin (Kom. miet. 1980: 55, liite 3, 10—11).

Kehittyvä informaatioteknologia mahdollistaa periaatteessa entistä paremmin tiedonsaannin yhteiskunnan asioista. On kuitenkin korostettava sitä, että teknologista kehitystä voidaan käyttää hyväksi, mutta se, yhdistettynä tapahtuvaan muuhun kehitykseen, voi johtaa myös epätoivottuihin tuloksiin. Esimerkiksi tiedonsaannissa saattaa kuilu aktiivisten tiedon käyttäjien ja passiivisten viihteen kuluttajien välillä kasvaa (Kom. miet. 1980: 55, liite 3, 61. Ruohonen 1981, 19, 66). Tietojen yleinen saatavillaolo ei välttämättä johda samanlaiseen tiedoille alttiiksi asettumiseen tai tiedon hankintaan. Esimerkiksi sosiaalisesti, taloudellisesti ja sivistyksellisesti huonommassa asemassa olevien ihmisten on yleensä havaittu (Allardt 1965, 99) olevan passiivisempia myös sellaisissa tilanteissa, joissa heillä on yhtäläiset mahdollisuudet olla aktiivisia kuin muilla. Vastaavasti ovat parhaassa asemassa olevat ihmiset usein aktiivisia kaikilla aloilla. Tämä viittaisi siihen, että tiedollisesti aktiivit henkilöt ottaisivat uudet välineet lisänä tiedonhankintajärjestelmäänsä, kun taas tiedollisesti passiivisemmat eivät ottaisi niitä niinkään tiedolliseen kuin ajanvietteelliseen käyttöön.

Informaatio- ja viestintäteknologian kehitys mahdollistaa kansalaisten aktiivisen tiedon hankinnan ja käytön, mutta se voi myös suunnata vapaa-ajan käyttöä lisääntyvästi viihteen pariin. Vaihtoehtojen toteutuminen riippuu kansalaisten nykyistä vapaa-ajan-

viettotavoista ja tiedonhankintatottumuksista sekä yhteiskunnan rakennemuutoksista. Teknologisen kehityksen avaamat toimintamahdollisuudet otetaan käyttöön eri tavoin olosuhteista riippuen. Uuden teknologian tarjoamia tietosisältöjä voidaan olettaa käytettävän ainakin siirtymävaiheessa suunnilleen samaan tapaan kuin aikaisempia tiedonvälityksen muotoja. Ne, jotka ovat tottuneet seuraamaan viihdettä, tekevät niin vastaisuudessaakin ja monipuolisemmin välineitä käyttävät etsivät uusista mahdollisuuksista monipuolista tarjontaa. Myös tarjonnan rakenne saattaa vaikuttaa siihen, millaisia sisältöjä käytetään. Mikäli viihteen tarjonta lisääntyy huomattavasti muun aineiston kustannuksella, se ei voine olla vaikuttamatta viihteen kulutuksen kasvuun. Aikaisemmat viihteen kuluttajat ehkä käyttäisivät entistä enemmän aikaansa viihteeseen. Mutta miten massiivinen tarjonta vaikuttaisi vähemmän viihdettä kuluttaviin. Ellei muun aineiston tarjontaa supisteta tai sen saatavuutta vaikeuteta, he eivät oletettavasti vaihda enenevästi viihteelle mikäli heidän elinoloissaan ei tapahdu jyrkkiä muutoksia.

Viihteen kulutuksen kasvu tulee pitää erillään sähköisten viestintävälineiden käytön kasvusta. Vaikka tietyt ryhmät siirtyisivät vähitellen graafisista viestintävälineistä sähköisten käyttöön, tämä ei välttämättä merkitse käytettyjen tietosisältöjen muutosta. Vaihtuneista välineistä haettaisiin entisen kaltaista informaatiota. Vaikka hyvässä sosio-ekonomisessa asemassa olevien on todettu hankkivan tietoa ja ajanvietettä heitä heikommissa sosiaalisissa asemassa olevia runsaammin graafisista viestintävälineistä, saattaa olla, että informaatio- ja kulttuuriteknologian kehityksen myötä nämä ryhmät turvautuvat entistä enemmän sähköisiin viestimiin. Tämä ei välttämättä johda siihen, että ryhmien väliset välineiden käyttötarvikkeet tulisivat yhdenmukaisemmiksi. Ellei yhteiskunnassa tapahdu sellaisia rakennemuutoksia, jotka suuntaisivat eri yhteiskuntakerroksiin kuuluvat lapset sosiaalistumaan selvästi entisestä poikkeavasti vapaa-ajanviettoon, kulttuuriharrastuksiin ja tiedonhankintaan, otaksuttavasti näiden sosiaaliryhmien väliset erot tiedon ja kulttuurin käytössä tuskin tulevat lähitulevaisuudessa olennaisesti muuttumaan. Viihteen tai tietopuolisenkaan aineiston voimistunut tarjonta ei ehkä sinänsä houkuttele uusia käyttäjäryhmiä niiden pariin, vaan ihmisten elinoloissa tapahtuvat muutokset altistavat heitä vastaanottavaisemmaksi niiden sanomalle.

Kirjaston käyttö informaatioyhteiskunnassa

Informaatioteknologian vaikutuksista esimerkiksi kirjastojen ja informaatiopalvelujen sekä graafisen viestinnän kehitykseen on esitetty monensuuntaisia arvioita (vrt. Holopainen 1980). Jotkut veikkaavat graafisen viestinnän häviävän miltei tyystin vuosituhannen vaihteen tienoille saavuttaessa. Kansalaisten on ennusteltu vetäytyvän omaan yksityisyyteensä informaatioteknologian pariin kotiensa seinien sisäpuolelle. Toiset, Suomen oloissa realistisemmat ennusteet (Siivonen 1982) povailevat graafisten välineiden säilyttävän melko hyvin asemansa uusien viestintävälineiden rinnalla. Mm. kirjan ja lehtien odotetaan säilyttävän traditionaalisen muotonsa seuraavina vuosikymmeninä. Vain luettelotyypistien kirjojen on arveltu siirtyvän sähköisten viestintävälineiden välitettäväksi. Näyttäisi siltä, että satelliittien, kaapelitelevisioiden sekä videoiden välityksellä tapahtuva sähköinen viestintä saattaa muuttaa pikeminkin ihmisten vapaa-ajanviettotottumuksia kuin graafisten viestintien perinnäistä muotoa. Viestinten välittämät sanomat saattavat sen sijaan muuttua yhdenmukaisemmiksi, myyvää bestseller viihdettä suosiviksi (vrt. Heiskanen 1981, 175—177).

Television tulon on todettu (Tiihonen 1969) korvaavan kirjan viihdefunktiota, mutta korostaneen sen tietotehtävää. Uusien sähköisten viestintävälineiden, sikäli kuin ne muistuttavat sanomiensa sisällön puolesta televisiota kuten video, voidaan päätellä korvaavan kirjan ja siten myös kirjaston viihdefunktiota. Ilmeisesti kirjaston tehtävissä tulee painottumaan entistä selvemmin tietopuolisen sekä orientoivan että taide-elämyksiä tarjoavan kirjallisuuden ja muunkin aineiston välittäminen.

Myös koulutus- ja ammattirakenteen muutokset viittaavat tähän suuntaan. Esimerkiksi lukemisharrastuksessa eri ryhmien välillä on paitsi määrällisiä myös laadullisia eroja. Työväestö ja heikommin koulutetut ryhmät lukevat viihdekirjallisuutta ja lukemisharrastus liittyy heillä vapaa-ajan viettoon kun taas ylemmissä kerroksissa lukeminen, työ ja harrastukset ovat enemmän yhteydessä toisiinsa. Ne muodostavat kokonaisuuden paljon selvemmin kuin työväestön keskuudessa, jossa työ ja vapaa-ajan vietto näyttävät selvästi erillisemmiltä. Lisäksi paremmin koulutetut lukevat keskimääräistä enemmän tietopuolista sekä laatukirjallisuutta (Alestalo 1980, 144, K. Eskola 1979, 145—161). Mikäli siis koulu ja lapsuudenympäristö sosiaalista-

vat entiseen tapaan kirjojen lukemiseen, näyttäisi siltä, että väestön kohoava koulutustaso johtaisi tietokirjallisuuden ja tasokkaamman kaunokirjallisuuden kysynnän kasvuun kirjastoistakin.

Työelämässä tapahtuvat muutokset vaativat ammatissa toimivilta yleensä yhä korkeampia vaatimuksia. Yhteiskunnallisen kehityksen edellyttämä jatkuvaan koulutukseen osallistuvien määrän lisääminen aiheuttaa siihen liittyvän kirjallisuuden ja muunkin tietomateriaalin kasvavaa kysyntää. Peruskoulutuksen jälkeisen koulutuksen lisääntyminen on luonut ja luo tiedontarpeita, joiden tyydyttäminen ei kuulu kenenkään tehtäviin. Tammeckann (1977, 53) pitää välinputoajaryhminä varsinkin perus- ja keskiasteen täydennyskoulutukseen tai uudelleen- koulutukseen hakeutuvia sekä erilaisissa luottamustehtävissä toimivia, joiden tietomateriaalin saannista huolehtiminen ei kuulu selvästi minkään laitoksen tehtäviin. Mm. yleisissä kirjastoissa työskentelevien tulisi jo laitoksensa nykyisiä toimintalinjoja pohtiesaan ottaa huomioon tämäntyyppisten tiedontarpeiden jatkuva kasvu.

Koulutus- ja ammattirakenteen muutokset näyttäisivät siis tarjoavan entistä suotuisemmat edellytykset kulttuuriharrastusten, kirjallisuuden lukemisen sekä kirjastonkäytönkin kasvulle. Sen sijaan informaatio- ja kulttuuriteknologian markkinamekanismien voimistama kasvu saattaa lisätä viihteen kulutusta orientoivan ja praktisen tietoaineksen kustannuksella. Tarjonnan määrällinen kasvu ei oletettavasti sinänsä houkuttele uusia käyttäjäryhmiä niin viihteelliselle kuin muullekaan aineistolle muista yhteiskunnallisista muutoksista riippumatta. Tarjonta ei tunkeudu tyhjiöön. Koulutustason kasvu ja ammattirakenteen muutokset näyttäisivät kasvattavan ennen muuta muun kuin viihteen kysyntää.

Elintaso, arvot ja kunnallinen kirjasto

Keskivertosuomalaisen elintaso on noussut huimasti toisen maailmansodan jälkeen. Hänen fyysinen ja sosiaalinen turvallisuutensa on tällä hetkellä aivan toista luokkaa kuin maailmansotien välillä eläneen sukupolven. Taloudellisten arvojen ja tehokkuuden arvostaminen on saanut yhä laajemmin jalansijaa suomalaisten mielissä. Kulutusideologian voimakas nousu heijastaa tätä kehitystä. Näkyvissä on kuitenkin oireita siitä, että muiden kuin taloudellisten ja elintason kohottamiseen liittyvien aineellisten arvojen merkitys

olisi kasvussa. Elintaso ei riitä elämisen tarkeitukseksi. J-P Roos (1980, 22) on huomauttanut, että kun ihmisen elämän ulkoinen hallinta on lakannut olemasta keskeinen ongelma, keskitytään elämän sisäisen hallinnan ongelmiin. On löydettävä uusia tapoja tuoda elämään sisältöä, järjestystä ja tarkoitusta, kun ponnistelu elämän ulkoisten puitteiden hyväksi ei enää riitä. Olemassaolon tarkoituksen ongelma muuttuu usein keskeiseksi, kun sosiaaliset olot ovat siedettävät tai hyvät.

Taloudellisten arvojen merkityksen väheneminen ihmisten toimintojen ohjaajana saattaa aiheuttaa päämäärättömyyttä, joka voi johtaa joko tarkoituksettomuuden kokemuksesta johtuvaan passivoitumiseen tai uusien arvojen etsintään. Myös rajujen yhteiskunnallisten rakennemuutosten, mm. maaltapaon, tasaantuminen antaa ihmisille tilaisuuden juurtua uusiin olosuhteisiin. Olojen vakiintuminen vähentää lamautuneisuutta ja mahdollistaa uusien, muuttuneisiin olosuhteisiin sopivien toimintamallien haaskelun ja luomisen. Erilaisten uusien liikkeiden nousu varsinkin nuorison keskuudessa sekä elämisen laadullisten piirteiden korostaminen yhteiskunnallisessa keskustelussa ovat oireita uudesta suuntautumisesta. Tämä merkitsee orientoivan, maailmaa jäsentävän ja erilaisia vaihtoehtoja tarjoavan tiedon tarpeen kasvua. Mikäli muutos on pysyvä, se saattaa luoda edellytyksiä erilaisten sivistyspyrkimysten lisääntymiselle.

Toisaalta taloudellisten arvojen merkityksen mureneminen, kun uusia päämääriä ei löydetä, saattaa viedä yksilöltä uskon elämän mielekkyyteen ja johtaa vieraantumiseen, joka ilmenee epävarmuutena ja piittaamattomuutena (vrt. Allardt 1965, 84—85). Pietilä (1969) on havainnut vieraantuneiden olevan taipuvaisempia käyttämään joukkotiedotusvälineitä enemmän viihteellisistä syistä kuin vieraantumattomat, jotka käyttivät välineitä ensimainittuja enemmän tiedollisista syistä. Kämäräinen (1970, 128) on puolestaan havainnut, että itsensä keskimääräisesti anomisemmiksi kokevat käyttävät vähän kulttuuri- ja opinto- sekä kirjastopalveluita. Mikäli siis usko taloudellisten arvojen kaikkivoipaisuuteen vähenee eikä samalla pystytä löytämään uusia päämääriä, saattaa tilanne johtaa joidenkin ryhmien osalta vieraantumiseen ja kasvavaan viihteen kysyntään tiedollisten aktiivisuuden kustannuksella. Vanhojen päämäärien mureneminen vaikuttaa eri tavoin ihmisten tiedonhankinta- ja kulttuurinkäyttötottumuksiin siitä riippuen onko tarjolla ta-

voitteita, joita ihmiset pystyvät havaitsemaan ja omaksumaan.

Tiedon merkityksen on sanottu kasvaneen yhteiskunnassa. Yksilön on hallittava yhä runsaampi tietomäärä tullakseen toimeen yhteisössään. Hänen tulee osata hankkia tarkoituksiinsa sopivaa tietoa alati kasvavasta tiedon tulvasta. Paisuva informaatiovirta tuntuu kuljettavan mukanaan runsaasti hengenravinnoiksi yhdenentekevää ainesta. Tämän ohella siinä kulkee ylen runsaasti tarpeellista ja käyttökelpoista tietoa ja ajanvietettä. Kirjasto valitsee tästä osansa ja asettaa sen tiedonhakutarkoituksiin jäsennettyinä ihmisten käytettäväksi. Mutta pelkkä tieto ja dokumentit, hakutekniikka tai aineiston löytyvyys ei riitä. Tarvitaan motivoitunut yksilö käyttämään näitä resursseja. Hänen on pystyttävä jäsentämään ympäristönsä ja asemansa siinä niin, että hän haluaa ja osaa valita kulloinkin tarvitsemansa tiedon suuresta dokumenttien ja viestien määrästä. Hänen tulee siis osata orientoitua informaatioympäristönsään. Tämä ei tapahdu pelkästään tietojen avulla. Hän tarvitsee arvoja sekä tavoitteita, joiden avulla hän voi hallita tiedon paljoutta tarkoituksiinsa sopivalla tavalla. Tieto sinänsä ei tee toimintakykyiseksi, vaan se, että sitä pystyy jäsentämään ja käyttämään.

Kirjasto on perinteisesti välittänyt yleisivistävää tietokirjallisuutta, joka voi auttaa suuntimaan maailmassa. Vielä vahvemmin kunnallinen kirjasto on keskittynyt kaunokirjallisuuden lainaukseen. Kirjaston välittämästä kirjallisuudesta suhteellisesti suurempi osa kuuluu laatukaunokirjallisuuteen kuin muilla merkittävillä kirjakanavilla (vrt. K. Eskola 1979, taulukot 38 ja 54). Kirjasto on myös välitettyjen kirjojen määrällä mitaten muita ylivoimaisesti suurempi laatukaunokirjallisuuden välityskanava (Vakkari 1982a). Tasokas kaunokirjallisuus on yleensä voimakkaan orientoivaa. Se käsittelee sekä tietoja että arvoja omalla tavallaan antaen virikkeitä maailman näkemiseen uutena usein ehkä voimakkaammin kuin tietokirjallisuus. Kaunokirjallisuuden välittämisellä on yhä tärkeä sija kunnallisten kirjastojen tehtäväkentässä.

Vaikka kunnallista kirjastoa voi yhteiskunnan rakennemuutoksissa ja tiedonvälityksessä joskus verrata pyörivään muruun auran viillon laidassa, sen merkitystä ei tule vähätellä. Se ei ole murentunut. Viime aikojen tavoite-keskusteluissa kirjaston jälleen löydetty sivistystehtävä saattaisi olla juuri sitä, että kirjasto pyrkii muodostamaan tarjontansa niin, että se taroittaa ihmisille välineitä orientoitua

maailmaan mielekkäällä tavalla myös tulevaisuudessa.

Kirjallisuutta

- Alestalo, M., Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY, Porvoo & Hki & Juva, 1980, 102—180.
- Allardt, E., Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. WSOY, Porvoo & Hki, 1965.
- Eskola, A., Lukemisen motivaatiosta. *Sosiaalipsykologian teemaseminaari*. Hki, 1976.
- Eskola, A., Ikä, koulunkäynti ja lukeminen eli miten problematisoida itsestäänselvyyksiä. *Sosiologia*, 16 (2): 12—17. 1979.
- Eskola, K., *Suomalaisten kulttuuriharrastukset. Valtion taidehallinnon julkaisuja 7. Valtion painatuskeskus, Hki, 1976.*
- Eskola, K., *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Tammi, Hki, 1979.
- Heiskanen, I., *Televisio ja kansankulttuurin kehitys Suomessa*. Teoksessa Sinkko, R. (toim.), *Televisio ja suomalainen*. W + G, Espoo, 1981.
- Holopainen, I., *Kirjastot vuonna 2001*. Kirjasto-lehti, 73 (12): 571—574. 1980.
- Komiteamietintö 1980:55. Liite 3. *Teknologiakomitean mietinnön liite 3. Teknisen kehityksen sosiaaliset vaikutukset 1980-luvulla*. Valtion painatuskeskus, Hki, 1981.
- Kämäräinen, K., *Kaupunkilaisten vapaa-ajan käyttö. Kaupunkilaisten käsikirjoituksia ja tutkimuksia C 6*. Vammala, 1970.
- Lotti, L., *Suomalaisten vapaa-ajanvietto vuosina 1970, 1975 ja 1980*. Suomen Gallup Oy, Hki, 1981.
- Pietilä, V., *Vieraantuneisuus ja joukkotiedotusvälineiden käyttö*. Teoksessa Nordenstreng, K. (toim.), *Joukkotiedotus ja yleisö*. Tammi, Hki, 1969.
- Rees, M. & Paisley, W., *Social and psychological predictors of adult information seeking and media use*. *Adult education journal*, 19: 11—29. 1968.
- Roos, J-P., *Elämisen laatu ja elämäntapa*. *Sosiaalinen aikakauskirja*, 1980: 6, 17—22.
- Ruohonen, V., *Teknologinen kehitys ja yhteiskunta*. Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia B 14. 1981.
- Schmidtchen, G., *Lesekultur in Deutschland 1974*. *Börsenblatt für Deutschen Buchhandel — Frankfurter Ausgabe*, 30: 705—896. 1974.
- Siivonen, T., *Viestintä vuonna 2000 — tulevaisuus sähköinen, mutta lehdistö säilyy*. *T-lehtimiehen vuosikirja* 1982, 19—23.
- Tammekann, E-M., *Tieteellisten kirjastojen tavoitteet*. *Signum*, 10 (4): 51—55. 1977.
- Tiihonen, P., *Television vaikutuksesta kirjastojen käyttöön*. Tampereen yliopiston lehdistöopin laitos. *Monistesarja* 1. 1969.
- Tilastollisia tiedonantoja 64. *Väestöennusteet 1978—2020*. Tilastokeskus, Hki, 1979.
- Vakkari, P., *Kirjanvälityskanavien asemasta erityyppisen kirjallisuuden hankinnassa*. *Käsikirjoitus*. 1982a.
- Vakkari, P., *Kirjojen lukeminen ja yleiset kirjastot*. *Käsikirjoitus*. 1982b.
- Valkonen, T., *Väkiluvun ja ikärakenteen kehitys*. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY, Porvoo & Hki Juva, 1980, 10—35.